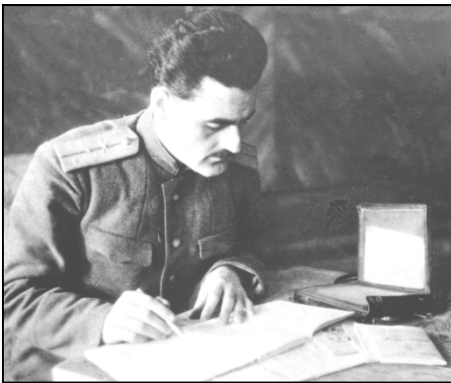

ՀՏԴ 929:902/904(479.25) Մարտիրոսյան

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ.
ԱՆՎԱՆԻ ՀՆԱԳԵՏԻ 100-ԱՄՅԱԿԻ ԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ*

Լրացավ հայ հնագիտության երախտավոր Հարություն Արտաշեսի Մարտիրոսյանի ծննդյան 100-ամյակը: Հ. Մարտիրոսյանը ծնվել է 1921 թ. մայիսի 1-ին Գյումրի քաղաքում: 1938–1948 թթ. սովորել է Երևանի

Հ. Մարտիրոսյանը Երկրորդ աշխարհամարտի տարիներին (բնտանեկան արխիվ):

պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետում՝ հրեթացս մասնակցելով նաև Երկրորդ աշխարհամարտին: 1948–1951 թթ. շարունակել է կրթությունը Լենինգրադի ասպիրանտուրայում, հաջորդությամբ պաշտպանել թեկնածուական (1951 թ.), ապա դոկտորական (1965 թ.) ատենախոսությունները: Տարիներ շարունակ նա ղեկավարել է ՀԽՍՀ ԳԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի վաղ հնագիտության բաժինը (1959–1977 թթ.)՝ էապես նպաստելով հնագույն Հայաստանի մշակույթի և պատմության ուսումնասիրմանը:

Հ. Մարտիրոսյանի ղեկավարությամբ պեղված հուշարձանները զգալիորեն հարստացրել են հնագույն և հին Հայաստանի պատմության ու մշակույթի ուսումնասիրության հենքը՝ դառնալով հեղինակի մենագրական ուսումնասիրությունների առարկա (1947–1958 թթ.՝ Կարմիր Բլուր, 1950 թ.՝ Գոյովինո, 1952 թ.՝ Գառնի, 1955 թ.՝ Կիրովական, 1956 թ.՝ Գեղարոտ, 1957 թ.՝ Նոր Արեշ, 1962–1977 թթ.՝ Արմավիր, 1966–1971 թթ.՝ Գեղամա լեռներ և այլն): Նրա գիտական հետազոտություններն արտացոլվել են ութսունից ավել գիտական աշխատանքներում, որոնցից տասը մենագրություններ են: Թեպետ հեղինակի ուշադրությունը հիմնականում կենտրոնացած էր Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն մշակույթների ուսումնասիրության վրա, սակայն այդ նա իրագործում էր կովկասյան և, ընդհանրապես, հինարևելյան հնագիտության ընդհանուր հիմնաշերտի վրա: Ժամանակագրական առումով հնագետն անդրադարձել է հիմնականում մ. թ. ա. IV–I հազարամյակի առաջին կեսն ընկած ժամանակահատվածին առնչվող խնդիրներին: Թեմատիկայի տեսանկյունից կարելի է առանձնացնել հետաքրքրությունների երեք բնագավառներ՝ երկաթի դարի տեղական և ուրարտական մշակույթներ, բրոնզ-երկաթեդարյան հնագիտության պարբերացման և ժամանակագրության խնդիրներ, ժայռապատկերային արվեստ:

* Ներկայացվել է 03. XI. 2021 թ., ընդունվել է տպագրության 12. XI. 2021 թ.:

Հ. Մարտիրոսյանի գիտական գործունեությունն սկզբնավորվում է Հայկական լեռնաշխարհի մ. թ. ա. XII–VI դդ. նյութական մշակույթի հետազոտությամբ: Ուսումնասիրելով հրատարակված նյութերը (Ունակ, Լավար, Բեշտաշեն և այլն) ու շրջանառության մեջ դնելով նորերը (Գոլովինո, Կարմիր բլուր, Կիրովական, Լենինական, Ախթալա, Թաքիա)՝ նա կարողացավ ճշտել Հայաստանի վաղ երկաթի ու երկաթի լայն տարածման շրջափուլերի դերը և նշանակությունը կովկասյան հնագիտության համատեքստում, ներկայացրեց դարաշրջանի տնտեսական ու մշակութային հարաբերությունների ընդհանուր պատկերը: Իր ուսումնասիրությունների արդյունքում առանձնացրեց զուգահեռ գոյատևող երկու հուշարձանախմբեր՝ տեղական և ուրարտական: Երկաթեդարյան հնագիտական հուշարձանների բնութագրման վրա հեղինակը կանգ է առնում «Раскопки в Головино» (1954 թ.) և «Город Тейшебаини» (1961 թ.) աշխատություններում:

Հ. Մարտիրոսյանը (աջ կողմում նստած) Կարմիր բլուրում (ընտանեկան արխիվ):

Հ. Մարտիրոսյանն որոշակի ավանդ ունի ուրարտագիտական խնդիրների լուսաբանման բնագավառում, որի համար հիմք հանդիսացավ նրա ակտիվ մասնակցությունը Կարմիր բլուրի և Արմավիրի պեղումներին: Թեյշեբաինին, Արգիշտիխինիլին, Նոր Արեշի ուրարտական կոլումբարիին և այլ հուշարձաններին նվիրված իր աշխատություններում Հ. Մարտիրոսյանն անդրադառնում է հիմնականում ուրարտական նյութական մշակույթի ու սոցիալ-տնտեսական կյանքի բնութագրմանը, փորձում վերականգնել ուրարտական քաղաքի պատկերը: Հեղինակի ուրարտագիտական աշխատությունների թագն ու պսակն է «Аргштихинили» (1974 թ.) մենագրությունը, որը նյութի փաստագրման, ներկայացման և քննարկման տեսանկյունից հայ հնագետների ստեղծած աշխատանքների շարքում լավագույններից է: Վերոհիշյալ աշխատություններում Հ. Մարտիրոսյանն անդրադարձել է Ուրարտուի քաղաքական և հասարակական պատմության խնդիրներին, փորձել վերլուծել նյութական մշակույթին և պատմությանը վերաբերող տվյալները: Թեյշեբաինին վերաբերող աշխատանքներում նա հետազոտել է հիմնականում նախաուրարտական բնակավայրը, բնակելի թաղամասերը և վաղ

Հայկական դամբարանադաշտը: Այստեղ բուն ուրարտական նյութի քննարկումն ավելի շատ ծառայում է տեղական մշակույթի բնույթը բացահայտելուն, ի տարբերություն այլ հրապարակումների, որտեղ հիմնական շեշտը դրվում է ուրարտական (պետական) մշակույթի վրա:

Հ. Մարտիրոսյանի գիտական հետաքրքրությունների երկրորդ կարևոր բնագավառը Հայաստանի բրոնզ-երկաթեդարյան հնագիտության պարբերացումն ու ժամանակագրումն էր, որի շնորհիվ նրան առաջին անգամ Հայ հնագիտության մեջ հաջողվեց ստեղծել որոշակի ժամանակագրական սանդղակ: Հեղինակի հիմնական գիտողություններն ամփոփվել են «Армения в эпоху бронзы и раннего железа» (1964 թ.) Հայտնի աշխատության մեջ, որը հարցադրումների իր ընդգրկմամբ էական նորույթ էր Հայաստանի վաղ հնագիտության պատմության մեջ և կանխորոշեց նրա զարգացման հեռանկարները:

Հ. Մարտիրոսյանը (ձախից) և Կ. Ղաֆաղարյանը Արգիշտիխինիլիում (Ս. Հարությունյանի արխիվ):

Հ. Մարտիրոսյանի հետաքրքրությունների երրորդ բնագավառը Հայաստանի ժայռապատկերների ուսումնասիրությունն էր: 1966–1971 թթ. ընթացքում նրա Գեղամա լեռներում փաստագրած ժայռապատկերները մեծ նորույթներ բերեցին լեռնաշխարհի բնիկների հոգևոր մշակույթի և տնտեսական կյանքի վերականգման գործում՝ լրացնելով Սյունիքի, Արագածի լանջերի ու հարակից շրջանների վերաբերյալ մինչ այդ կուտակված նյութերը: Այս խնդիրների ուսումնասիրությանը հեղինակը նվիրել է երեք մենագրություն և մեկ տասնյակից ավել հոդված-հաղորդագրություններ: Ընդ որում, դրանք պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու մասի՝ աշխատություններ, որոնցում նկարագրվում են ժայռապատկերները և փորձ է կատարվում դրանք թվագրել («Գեղամա լեռների ժայռապատկերները», 1971, 1981 թթ.) կամ վերականգնվում է դրանց իմաստաբանությունը, կրոնա-պաշտամունքային և արվեստաբանական նշանակությունը («Հայաստանի նախնադարյան նշանագրերը», 1973 թ.): Ծովի մակերևույթից մոտ 2000–3000 մ բարձրության վրա Սպիտակասար, Պայտասար, Զիարաթ և այլ հրաբխային գագաթներին պահպանված հարյուրավոր պատկերախմբերը Հ. Մարտիրոսյանի կողմից ուսումնասիրվեցին իրենց կատարման տեսնիկա-

կան ու ոճական հատկանիշների, սյուժետային բովանդակության տեսանկյունից, դիտվեցին որպես Հայաստանի վաղ շրջանի բնակիչների պատմաբնագիտական հայացքների և նախնադարյան առասպելների ուսումնասիրության սկզբնաղբյուր: Պարզվեց, որ դրանք ներառում են մի շարք հաջորդական, իրար առնչվող ժամանակագրական խմբեր, որոնց սահմանները ճշտելու համար հիմք հանդիսացան այլ՝ ավելի հստակ թվագրություն ունեցող գուգադրվող առարկաները և դրանց պատկերագրությունը (խեցեղեն, արձանիկներ, բրոնզե գոտիներ, նետասլաքներ, դամբանային սալաքարերի պատկերներ և այլն): Առանձնացվեցին ժառանգատկերների հինգ ժամանակագրական խմբեր, որոնք համընկնում են համապատասխան հնագիտական շրջափուլերին՝ թվագրվելով մ. թ. ա. VI հազարամյակից մինչև I հազարամյակի առաջին կեսն ընկած ժամանակահատվածներով:

Հարություն Մարտիրոսյանը (ձախից) և Վլադիմիր Մասոնը
Զվարթնոցում (ընտանեկան արխիվ):

Հ. Մարտիրոսյանի գործունեության կարևոր առանձնահատկություններից մեկն այն էր, որ փորձում էր իր գիտական ձեռքբերումները հանրամատչելի ձևով ներկայացնել ընթերցող հասարակությանը: Նրա գրչին են պատկանում երկու գրքեր՝ նվիրված Հայաստանյան հնագիտությանը՝ սկսած քարի դարից մինչև ուրարտական ժամանակաշրջանը և Հայկական լեռնաշխարհի նախնադարյան բնիկների հոգևոր մշակույթին («Քարե դարից Ուրարտու», 1971 թ. և «Գիտությունը սկսվում է նախնադարում», 1978 թ.), ինչպես նաև հայրենիքի ու սփյուռքի տարբեր հանրամատչելի պարբերականներում և թերթերում լույս տեսած մեկ տասնյակից ավելի հոդվածները, որոնցում հեղինակը լայն հասարակությանը մատչելի ձևով ներկայացնում է Հայաստանի տարբեր հուշարձաններում ընթացող պեղումների արդյունքները, հնագիտության զարգացման և հուշարձանների պահպանության հետ առնչվող խնդիրներն ու, ընդհանրապես, լուսաբանում Հայկական լեռնաշխարհի դերը հինարևելյան մշակույթների համատեքստում: Դրանցից մի քանիսում Հ. Մարտիրոսյանը փորձում է արդիականացնել հնագիտության խնդիրները, և այս պարագայում նա հանդես է գալիս ոչ միայն որպես գիտնական, ակտիվ քաղաքացի, այլև բացահայտում իր հրապարակախոսական տաղանդը:

Աշխատելով իր ժամանակաշրջանում ընդունված մեթոդներով, շնորհիվ իր խորաթափանցության և բազմակողմանիության՝ հնագետին հաջողվեց հապեն զարգացնել վաղ հնագիտությունը մեր երկրում: Թեև Հ. Մարտիրոսյանն իր գիտական գործունեության ընթացքում հետազոտեց բազմաթիվ առանձին հուշարձաններ և խնդիրներ, սակայն հաջող կերպով կարողացավ նաև ընդհանրացնել առկա նյութը, երևույթները ներկայացնել իրենց ամբողջականության մեջ:

Հ. Մարտիրոսյանը Հրազդանի կիրճում (ընտանեկան արխիվ):

Թեև վերջին տարիներին բազմաթիվ տեղեկատվական ու մեթոդաբանական նորություններ են ի հայտ եկել համաշխարհային և, մասնավորապես, հայ հնագիտության ասպարեզում, սակայն Հ. Մարտիրոսյանի թողած գիտական հարուստ ժառանգությունը պահպանել է իր գործնական նշանակությունն ու արդիականությունը:

ՊԱՎԵԼ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ – պ. գ. դ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի տնօրեն: Գիտական հետաքրքրությունները՝ Առաջավոր Ասիայի և Հայկական լեռնաշխարհի վաղ հասարակությունների սոցիալական և մշակութային պատմության խնդիրներ, ժամանակագրության և պարբերացման հարցեր: Հեղինակ է 3 մենագրության և ավելի քան 100 հոդվածի: pavetisyan@sci.am

ՌՈՒԲԵՆ ԲԱԴԱԼՅԱՆ – պ. գ. դ., ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի վաղ հնագիտության բաժնի վարիչ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ Հայկական լեռնաշխարհի և հարակից շրջանների բրոնզեդարյան հասարակություններին վերաբերող խնդիրներ: Հեղինակ է 2 մենագրության և ավելի քան 100 հոդվածի: r.badalyan@yahoo.com

ԱՐՍԵՆ ԲՈԲՈԽՅԱՆ – պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող, տնօրենի տեղակալ գիտական գծով: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հնագույն Հայաստանի նյութական և հոգևոր մշակույթի խնդիրներ: Հեղինակ է 2 մենագրության և ավելի քան 80 հոդվածի: arsenbobokhyan@yahoo.com